

Jana Marie Havigerová

Pět pohledů na nadání

- Teorie současné psychologie nadání
- Vztah mezi nadáním a mozkiem
- Aktuální výzkumy rodových rozdílů
- Jak poznat a rozvíjet rozumové nadání

Pět pohledů na nadání

- Teorie současné psychologie nadání
- Vztah mezi nadáním a mozkiem
- Aktuální výzkumy rodových rozdílů
- Jak poznat a rozvíjet rozumové nadání

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

PhDr. Jana Marie Havigerová, Ph.D.

Pět pohledů na nadání

Monografie vznikla na Ústavu primární a preprimární edukace Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové na základě výzkumných aktivit tohoto pracoviště.

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

TIRÁŽ TIŠTĚNÉ PUBLIKACE:

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4460. publikaci

Ilustrace:

PhDr. Yveta Pecháčková

Fotografie:

Miloš Šálek

Recenzenti:

PhDr. Jolana Laznibatová, CSc.
prof. PhDr. Mojmír Svoboda, CSc.

Odpovědný redaktor Helena Varšavská

Sazba a zlom Antonín Plicka

Zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 144

Vydání 1., 2011

Dotisk 2012

Vytiskla Tiskárna PROTISK, s. r. o., České Budějovice

© Grada Publishing, a.s., 2011

ISBN 978-80-247-3857-4

ELEKTRONICKÉ PUBLIKACE:

ISBN 978-80-247-7718-4 (ve formátu pdf)

ISBN 978-80-247-7719-1 (ve formátu epub)

Monografie vznikla jako dílčí výstup řešení výzkumného projektu GAP 407/11/0426
Ready to ask? Informační chování nadaných dětí.

OBSAH

PŘEDMLUVA	7
1. NADÁNÍ Z POHLEDU TEORIE	9
1.1 Implicitní teorie nadání	9
1.2 Definice nadání	17
1.3 Stupně nadání	21
1.4 Klasifikace nadání	23
1.4.1 Sternbergova typologie	23
1.4.2 Gardnerova typologie	26
1.4.3 Typologie DeHaana a Havighursta	29
1.4.4 Předmětová klasifikace	30
1.4.5 Vertikální klasifikace	31
1.5 Vnitřní a vnější podmínky nadání	33
2. NADÁNÍ A POHLED Z NITRA LBI	37
2.1 Nadání a mozek	37
2.1.1 Vztah mezi vahou mozku a nadáním	38
2.1.2 Nadání a vývoj mozku	40
2.1.3 Nadání a hemisféry	43
2.1.4 Propojení hemisfér	44
2.1.5 Elektrická aktivita mozku	47
2.1.6 Denní snění	48
2.1.7 Polospánek	49
2.1.8 Spánek	51
3. NADÁNÍ Z POHLEDU RODU	53
3.1.1 Mužský a ženský mozek	53
3.1.2 Různé strategie využívání mozku	55
3.1.3 Rychlost a práce v časovém stresu	56
3.1.4 Jazyk a řeč	58
3.1.5 Emocionalita	60
3.1.6 Rodové rozdíly a sluch	60
3.1.7 Pozice v sociální skupině	61
3.1.8 Rodové stereotypy	62
3.1.9 Škola z hlediska genderu	74
3.1.10 Zásady rodově pozitivní výuky	77

4.	NADÁNÍ Z POHLEDU VZDĚLAVATELE	81
4.1	Mýty a předsudky o nadaných	81
4.2	Bystré versus mimořádně nadané dítě	83
4.3	Obecné charakteristiky nadání	84
4.4	Jazykově nadané dítě	86
4.4.1	<i>Jak podporovat jazykovou inteligenci a rozvíjet jazykové nadání?</i>	91
4.5	Matematicky nadané dítě	92
4.5.1	<i>Jak podporovat matematicko-logickou inteligenci?</i>	95
4.6	Přírodovědně nadané dítě	96
4.6.1	<i>Jak podporovat přírodovědnou inteligenci?</i>	99
5.	NADÁNÍ Z POHLEDU SOUPUTNÍKA	101
5.1	Deklarace práv nadaného dítěte ve vzdělávání	102
5.2	První kroky	103
5.2.1	<i>Vztyčte mety</i>	104
5.2.2	<i>Myslete v souvislostech</i>	106
5.2.3	<i>Oceňujte rozmanitost</i>	110
5.2.4	<i>Důvěřujte druhým</i>	111
5.2.5	<i>Myslete pozitivně</i>	113
5.2.6	<i>Újasněte si, co to znamená pro vás</i>	113
5.3	Obecné principy práce s mimořádně nadanými	114
5.4	Jak utopit talent aneb Čeho se vyvarovat?	115
5.5	Jak se pozná škola vhodná pro nadané?	116
	ZÁVĚR	127
	LITERATURA	129
	SUMMARY	139
	REJSTŘÍK POJMŮ	141

PŘEDMLUVA

Celý život čekáme na výjimečného člověka místo toho, abychom obyčejné lidi okolo nás změnili na výjimečné.

HANS URS VON BALTHASAR

Nadání – téma, které prolíná život každého člověka od počátků až na jeho samý konec. Téma nadání se objevuje ve všech životních fázích a v nejrůznějších sociálních kontextech: v rodině, ve škole, v zaměstnání, v médiích... Nadání je často spojeno s důležitými životními otázkami. Když rodiče čekají miminko, jsou plni očekávání a sami sebe se ptají: Jaké bude? Co z něj vyroste? Jak se mu bude dařit v životě? V čem bude vynikat a kde budou jeho slabiny? K čemu má nadání? Jakmile se člověk narodí, roste a poznává svět, klade si nejrůznější otázky: Kdo jsem a jaký jsem? Co znám a co umím? Co bych chtěl v životě dělat? Čím mohu být? Co se ode mne očekává a jsem k tomu dostatečně nadaný? Učitele provází toto téma celým profesním životem, od prvního záblesku chuti stát se učitelem po letitou praxí vydobyté zkušenosti a vykrystalizované poznání, když si učitelé kladou otázky: Jsou moji žáci dostatečně nadaní, aby mohli naplnit všechna očekávání? Je mezi mými žáky někdo nadaný k mimořádným výkonům? Jsem já sám obdařen nadáním rozpoznat schopnosti svých žáků? Jsem schopen dispozice a nadání svých žáků plnohodnotně rozvíjet? Mám k tomu všemu dostatečné znalosti a dovednosti? Mám k péči o nadání vůbec podmínky?

Tyto a řady podobných otázek si kladou rodiče i učitelé stále častěji v souvislosti s novou vlnou zájmu o talent a nadání, kterou můžeme v posledních letech pozorovat jako celosvětový trend. Zkušenosti ukazují, že dospělí zaujímají k péči o nadané jedince dvě odlišná stanoviska. Jedni neochotně přiznávají, že po letech intenzivní integrace dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, a to především z levé strany Gaussovy křivky (děti s tělesným, smyslovým či mentálním hendikepem, děti ze sociokulturně znevýhodněných podmínek), se cítí vyčerpaní a nechtějí věnovat další energii jiné minoritě. Druhá skupina vítá posun zájmu směrem k pravé straně Gaussovy křivky jako příznivý vítr, který může osvěžit ducha, obohatit praxi, povzbudit výkonnost, zkvalitnit život jednotlivců a v konečném důsledku též zvýšit konkurenceschopnost celé společnosti.

Oba postoje mají své opodstatnění, já osobně sdílím a snažím se podporovat ten druhý. Dokladem budiž i tato kniha, která je určena pedagogům, psychologům a rodičům, kteří mají zájem dozvědět se něco o rozumovém nadání a o tom, jak nadání rozumět, jak je nalézat a jak je podporovat v našich dětech.

Hradec Králové, prosinec 2010

Jana Marie Havigerová

1. NADÁNÍ Z POHLEDU TEORIE

1.1 IMPLICITNÍ TEORIE NADÁNÍ

Před přečtením knihy si vyzkoušejte tento jednoduchý myšlenkový experiment: pohodlně se usadte, snažte se na nic nemyslet, a až budete úplně zklidnění, zaměřte svoji pozornost na pojem:

n a d á n í.

To, co vám vytane na mysl, doslova zaznamenejte (jedná-li se o myšlenky), pečlivě popište (jedná-li se o představy). Poté se znovu zklidněte, „vyprázdněte mysl“, a až budete připraveni, zaměřte svoji pozornost na pojem:

n a d a n é d í t ě.

Opět zaznamenejte. Nyní udělejme třetí pokus. Vezměte si další papír a udělejte na něj tři sloupečky. Do prvního sloupečku napište pod sebe prvních deset lidí, kteří vám vytanou na mysl, když se řekne:

n a d a n ý č l o v ě k.

Do druhého sloupečku napište pod sebe jakýchkoli deset lidí, které byste *neoznačili* pojmem *nadaný člověk*. Nad každou takto vzniklou dvojicí se zamyslete a do třetího sloupečku napište, v čem se daná dvojice liší. To, co se objeví ve vaší mysli, bez jakýchkoli korektur a úprav poctivě zaznamenejte.

Tímto způsobem (jedná se o asociační experiment a drobnou modifikaci Testu repertoárových mřížek George Kellyho – srv. Kelly, 1953) jste získali centrální představu a soubor vlastností popisující váš osobní **prototyp nadání**. Prototyp je základ vaší **implicitní teorie nadání**. Co to je prototyp? Co to jsou implicitní teorie? Proč se o nich zmiňujeme hned na začátku knihy? Jak fungují a k čemu slouží? Jak to spolu všechno souvisí?

Pojem implicitní je odvozen z latinského *implico* (vplétat) a znamená: zahrnutý, obsažený, ale nevyjádřený přímo či rozumějící se samosebou. Implicitní teorie jsou soubory našich osobních (subjektivních) přesvědčení a názorů, které si vytváříme bezděčně a nevědomky o životě a světě kolem sebe (Groeben, Sheleová, 2001). Bylo opakovaně prokázáno, že tyto bezděčné, nevědomované či samosebou se rozumějící představy, myšlenky a názory, tyto implicitní teorie, vytvářejí rámec pro řadu dalších psychických procesů (Sedláková, 2000).

Příkladem může být proces kategorizace, tedy proces, v němž jevy, které nás obklopují, zařazujeme do postupně obecnějších jednotek, tříd, kategorií. **Kategorie** je vlastně „každé slovo, které není názvem jediné konkrétní věci“, říká Goerge Lakoff (2002). Kategorií rozumí nejen podstatné jméno *pes*, ale také sloveso *pracovat* nebo předložku *nad*, protože v sobě zahrnují mnoho různých situací; kategorií v Lakoffově pojetí není slovo *Praha*, neboť označuje jediné město (Haviger, 2010). Způsob, jakým si lidé vytvářejí názvy pro jednotlivé kategorie a jak do těchto kategorií zařazují konkrétní jevy, se nazývá **implicitní kategorizace**. Ta se od **vědecké kategorizace** liší. Základem vědecké kategorizace je vymezení základních charakteristik společných všem jevům, které pod danou kategorií spadají. Například vědecká kategorie „nadané dítě“ je vymezena jako „takové dítě, které soustavně vykazuje významné výkony v nějaké hodnotné oblasti snažení“ (Havigerová, In Skutil, 2011, s. 134).

Implicitní kategorie jsou založeny na odlišném principu. Uprostřed kategorie stojí *centrální pojem*, zvaný *dobrý příklad* (Lakoff, 2002) nebo *prototyp* (Roscheová, 1975). Je to ten prvek, který člověku vytane na mysl, když vysloví daný pojem (například takové dítě, které se člověku objeví před očima, když se řekne nadané dítě). Všechny ostatní prvky jsou posuzovány ve vztahu k tomuto centrálnímu bodu – ty, které jsou podobné, se shromažďují blízko kolem prototypu, ty, které jsou částečně podobné, se vyskytují ve větší vzdálenosti od centrálního pojmu, zatímco ty, které se mu dostatečně nepodobají, se vymezují na nebo za hranici pojmu.

Hranice kategorie jsou neostré, tzv. fuzzy (u hraničních případů tedy přirozeně váháme, zda to či ono dítě ještě je, nebo už není nadané), a dynamicky se vyvíjející (mění se v závislosti na měnící se životní zkušenosti – dítě, které jsme dříve považovali za podivné, můžeme po čase považovat za nadané nebo naopak).

Prototypy vznikají třemi způsoby (Haviger, 2010):

1. **První seznámení** – prototyp je utvořen tím, s čím se člověk setká poprvé. Prototyp například slova *písmo* je tedy jiný pro národy píšící azbukou, pro národy píšící tradičním čínským písmem a pro národy používající písmo

abugida. Prototyp nadaného dítěte je jiný pro člověka, který jako první nadané dítě viděl malého Pavla Šporcla (nadaný hudebník) či Jaromíra Jágra (nadaný sportovec).

- Vzpomeňte si na situaci, kdy jste se vy osobně poprvé v životě setkali s pojmem *nadání*? Jaká to byla situace? Bylo to setkání, v němž pouze zazněl tento pojem v hovoru, nebo jste stáli tváří v tvář nadanému? S jakými emocemi bylo toto setkání spojeno? Jaké dojmy to ve vás vyvolává dnes?

2. Časté vystavení – prototyp lze vytvořit také častým setkáváním se s daným reprezentantem příslušné kategorie. Tohoto způsobu využívají marketingoví odborníci při tvorbě reklamy (kategorii *prací prášek* dobře reprezentuje značka Ariel, protože se velmi často vyskytuje v televizních reklamách). Prototypem nadaného dítěte může být malá tanečnice či malý zpěváček, neboť tyto typy se často vyskytují v televizních soutěžích, jako je například Superstar.

- Zamyslete se, kdy jste se v průběhu posledních pěti let setkali s pojmem *nadání*, *nadané dítě* nebo *nadaný člověk*. Za jakých to bylo okolností? Bylo to setkání tváří v tvář, nebo šlo o nepřímou zkušenost (někdo o nadání hovořil, viděli jste pořad v televizi zabývající se nadáním...)? Jaké charakteristiky byly v těchto situacích typicky spojovány s nadáním? Jak by podle těchto zkušeností vypadal typický nadaný člověk nebo nadané dítě?

3. Emocionální zážitek – prototyp může být vytvořen při emotivně silném zážitku. Například pokud má dítě těžký průběh nemoci, tak mají jeho rodiče tendenci brát jej jako *prototyp průběhu dané nemoci* a v tomto duchu o něm informují další rodiče, přestože se může jednat o průběh netypický. Stejně tak prototyp nadaného dítěte může vzniknout například po zhlédnutí filmu *Rainman* (příběh nadaného autisty, který rozplakal miliony diváků) či po vlastní emocionálně zabarvené zkušenosti s nadaným dítětem (to dítě, které mne svými otázkami málem přivedlo k „šilenství“) či v emočně vypjaté situaci, v níž se o nadání hovořilo (například když učitel na střední škole vyhrožuje žákům, že s takovým nadáním těžko „prolezou“). Také tyto zkušenosti mohou být velmi atypické, také tyto zážitky jsou zdrojem pro vznik vašeho osobního prototypu.

- Zavzpomínejte, která situace, v níž se vyskytoval pojem nadání, byla pro vás spojena s nejsilnějším zážitkem. V jakém kontextu se zde pojem nadání vyskytoval? S jakou emocí máte situaci spojenou? Jaký by z toho mohl vzejít prototyp nadání?

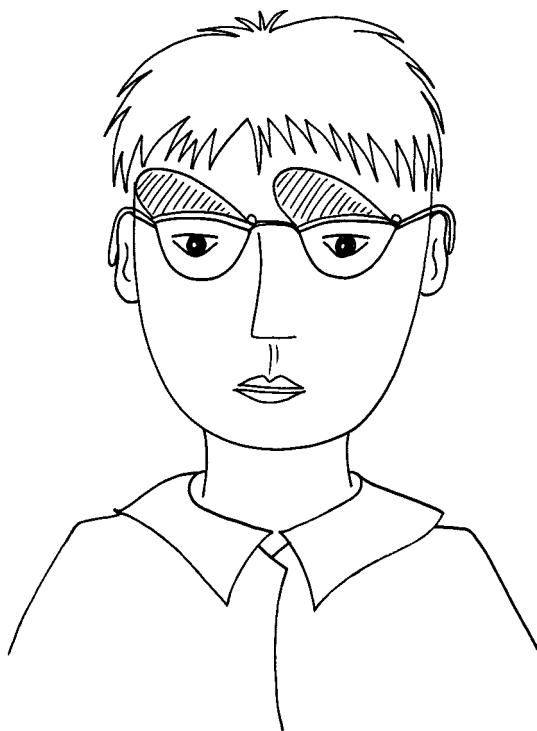
Implicitní teorie, jejichž základem jsou prototypy (například pojem „nadaný člověk“ či „normální člověk“), plní v naší psychice řadu funkcí. Již jsme popsali, že prototyp **umožňuje kategorizovat a úsporně organizovat naši životní zkušenost** (implicitní teorie umožňují snadno a rychle na základě podobnosti s prototypem třídit a zařazovat jevy, s nimiž se setkáváme, do určitých kategorií). Například nám umožňují říci, zda ten či onen člověk „je nadaný“ či nikoli (jako jste se o to pokusili na začátku lekce). Bylo zjištěno, že téměř 90 % lidí provede tuto kategorizaci bez zaváhání (latence). Teprve v okamžiku, kdy jsou dotázáni, podle jakého klíče lidi do uvedených kategorií přiřazovali, začínou váhat, přemýšlet.

Implicitní teorie **usnadňují zapamatování**. Nemusíme si pamatovat všechny vlastnosti a charakteristiky nadání, stačí nám jedna představa spojená s nadáním (prototyp nadaného) a v okamžiku, kdy nám vytane na mysl, můžeme vlastnosti a charakteristiky odvozovat z popisu této představy (viz náš úvodní myšlenkový experiment).

Implicitní teorie **usměrňují pozornost**. Kdybychom neměli v myslí vybudovanou určitou strukturu základních kategorií a jejich vzájemných vztahů, pak kdykoli bychom se setkali s nějakým podnětem, museli bychom spoléhat na náhodu – co připoutá naši pozornost, toho si všimneme a na základě zkušenosti si vytvoříme nějaké závěry. Prototypy, které máme „trvale usazené“ ve svých myslích (Furnham, 1988), a vůbec paměť jako taková, umožňují pozornost zaměřovat cíleně. Například když se setkáme s dítětem, které se chová „nějak jinak“, promítneme si v myslí prototypy kategorií, které mají „odlišnost“ jako jeden ze znaků (například „postižený“, „podivín“ nebo „nadaný“) a zaměříme pozornost na ostatní znaky zvoleného prototypu (například „nadaný“ je „jiný“ a současně „mluví jako malý dospělý“, „nedbá o zevnějšek“ a „má špatné studijní výsledky“ – sledujeme mluvu, úpravu zevnějšku a prospěch, nesledujeme rodinnou konstelaci, přátelské vztahy či čtenářské portfolio). Implicitní teorie tak fungují jako proděravělé brýle na očích – některé aspekty skutečnosti nám přibližují do centra pozornosti, jiné se stávají rozmazanými nepodstatnými detaily kdesi v pozadí. Je nasnadě, že každý z nás má jiné brýle.

Implicitní teorie **ovlivňují emoce**. Představy spojené s pojmy, které používáme, působí jako barvivo, které emočně podbarvuje naše vnímání, myšlení, jednání. Minulé zkušenosti, souvislosti a vazby, které jsou spojeny s prototypem, jsou něco jako barevný filtr na brýlích, o nichž jsme hovořili v předchozím odstavci – dobrá zkušenost je barví do růžova, negativní emoce do černa.

Implicitní teorie **ovlivňují interpretaci**. Interpretace znamená přiřazení významu nějakému pojmu (jevu, kategorii), odpověď na otázku „co to znamená?“, jak si danou věc vysvětlujeme, jak ji chápeme, jak jí rozumíme, co si

o ní myslíme. Když například vidíme chování nějakého žáka, vždy si jej vysvětlujeme na základě vlastních znalostí, zkušeností a představ, co by to mohlo znamenat, proč se chová právě tímto způsobem. V té chvíli nevidíme jenom daného žáka, vidíme v něm řadu ostatních osob, které s ním sdílí společné základní charakteristiky, vidíme v něm všechny dobré příklady dané kategorie (například když nějaký žák při vyučování vyrušuje neustálým kladením otázek, v té chvíli se nám bezděčně vybaví chlapec z televizního seriálu, který obtěžoval paní učitelku, protože se mu doma nevěnovali, a touto formou k sobě připoutával pozornost – chování našeho žáka proto bezděky interpretujeme jako připoutávání pozornosti v důsledku nedostatku času věnovaného chlapci rodiči). Sigmund Freud tomu říkal projekce. Ve skutečnosti nikdy nereagujeme na to, co se děje, nýbrž na to, co se domníváme, že se děje – každý vidíme situaci a své komunikační partnery jinými brýlemi a jednáme podle obrazů, které nám tyto brýle přinášejí.

Implicitní teorie **ovlivňují jednání**. V životě je řada situací, v nichž se snažíme jednat s rozvahou, rozmyslem, pokud možno objektivně a bez předsudků. V takovém *plánovaném jednání* se uplatňují především racionální, explicitní znalosti, informace související s vědeckými teoretickými poznatky, ale též s různými nařízeními, normami, normativy a standardy. Oproti tomu před námi stojí řada situací, které jsou komplexní, složité, nečekané anebo se odehrávají ve vysokém interakčním tempu (například když nás někdo zničehonic okřikne). V takové chvíli nastupuje *aktuálně podmíněné jednání* (Janík, 2003). V něm se rozhodujeme a jednáme bezděčně, někdy se též říká iracionálně. Takové jednání vzniká na základě implicitních teorií, které jsou hluboko zakořeněny a fungují jako stlačené pružiny, které taková nečekaná, složitá, emočně vypjatá situace uvolní, a my se v té chvíli stáváme jen pasivními pozorovateli svého vlastního jednání (například když nám nadaný žák položí stotisíciprvní otázku, jsme sami překvapeni, co jsme v reakci na to byli schopni vypustit z úst). Podobnou zkušenost má ve svém repertoáru jistě každý z nás.

Implicitní teorie nadání zahrnují myšlenky, názory a přesvědčení o tom, co je a co naopak není nadání, kdo je a kdo naopak není nadaný, co je vhodné a co naopak není záhodno s nadáním a nadanými podnikat a jaké to má všechno souvislosti. Implicitní teorie lze odhalit různými způsoby, my jsme vyzkoušeli v kapitole 2.1 metodu asociace a modifikovaný test repertoárových mřížek. Stejný myšlenkový experiment si vyzkoušeli studenti učitelství (srv. Babuláková, 2009). Ptali jsme se jich, co si jako první představí pod pojmy *nadání* a *nadané dítě*. Nešlo o zkoušku odborných znalostí, nýbrž o jakési odtajnění vnitřních, skrytých, obvykle bezděčných a neuvědomovaných představ, tzv. implicitních teorií o nadání.

Ukázalo se, jak se dalo očekávat, že k těmto pojmům se váží různorodé představy.

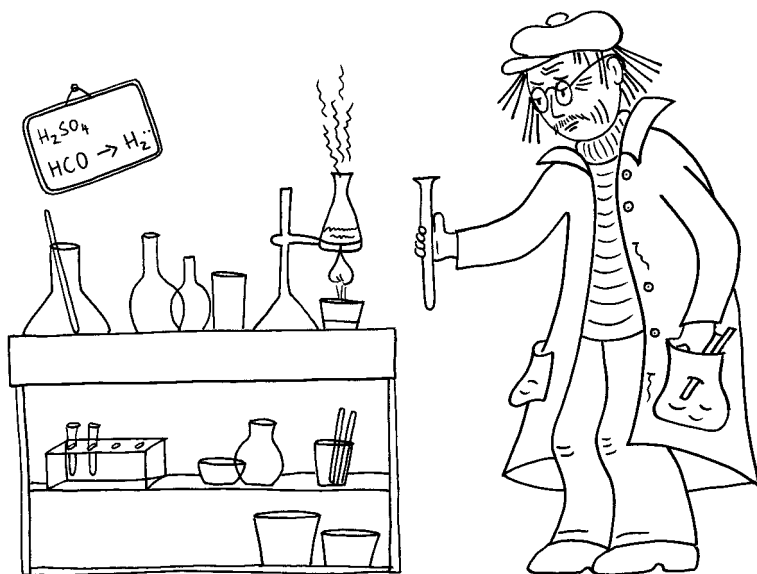
Nadání je intuitivně nejčastěji chápáno jako dar, který umožňuje člověku přesahovat výkony většiny ostatních, který umožňuje vyniknout, aniž to nadaného jedince stojí neobvykle velké úsilí. Pojem nadání je implicitně nejčastěji spojován s uměním, na druhém místě se sportem a až na třetím místě s rozumovým nadáním.

Typickou představou, která učitelům bezděky vytane na mysl, když se řekne *nadání*, je dítě, předškolák s mléčným chrupem, který ještě neumí číst, psát ani počítat, avšak hraje sólově na housle s doprovodem velkého symfonického orchestru (typ Václav Hudeček).

Druhá nejčastější představa je neupravený rozháraný vědátor, nejlépe v bílém plášti a pokud možno bez ponožek (typ Albert Einstein).

Typ Václav Hudeček

Typ Albert Einstein

Myšlenky, které se nejčastěji objevují v souvislosti s implicitními představami nadání a nadaného dítěte, korespondují s mýty o nadání a jsou popsány v samostatné kapitole této knihy.

Představy učitelů a učitelek bezděčně spojované s pojmem *nadané dítě*, obvykle spadají do jedné z pěti možností:

- a) *dítě zvědavé* – na první pohled bystré, které se zájmem vyhledává informace a vkládá si je do vlastních konstrukcí o světě či předmětu zájmu, spojované s označeními typu malý encyklopedista, malý Einstein, všeználek, vědátor;
- b) *dítě upovídané* – dítě jazykově velmi zdatné, neustále se na něco vyptává, o něčem se baví, na všechno má názor, označované například jako povídálek, brebta, rozumbrada;
- c) *dítě šikovné* – manuálně zručné dítě, tvořivé dítě, kterému říkáme například šikulín, montér Václav;
- d) *dítě intuitivní* – citlivé, vnímavé, s originálními myšlenkami a vizemi, které vystihují označení jako stydlín, filozof;
- e) *dítě talentované* – dítě buď s výraznými uměleckými nebo sportovními sklony.

První a poslední představa je mezi učiteli nejčastější.

Prvním krokem v péči o nadané je odhalení vlastních implicitních představ o nadání a nadaných.

Představy, které máme zasuty hluboko v podvědomí a které se nám jen místy bezděčně vynořují v mysli, když slyšíme pojmy jako *nadání* nebo *nadané dítě*, mohou být zkreslené, či přímo zavádějící. Přestože tyto představy mnohdy ani neumíme pojmenovat, mohou významně ovlivňovat naše jednání. Kdo chce pracovat s nadanými, musí si proto nejprve uvědomit, jaké jsou jeho „podvědomé“ představy o nadání, a poté své představy konfrontovat se současným stavem poznání. Jen tak se může vyvarovat zbytečných chyb, přehmatů a omylů.

Všechny výše popsané typické představy a myšlenky implicitně spojované s pojmy *nadání* a *nadané dítě* odpovídají odborným poznatkům a vědeckým typologiím s jediným rozdílem – u učitelů obvykle bezděčně převládá pouze jedna představa, zatímco ostatní možnosti jsou potlačeny. Například s pojmem nadání si intuitivně představíme pouze jeden typ nadání, ačkoli podle dosavadních výzkumů je vhodné rozlišovat přinejmenším devět druhů nadání.

V důsledku toho mohou být zúženy, posunuty či deformovány postoje učitelů k nadání a péči o nadané a může tak dojít ke zbytečnému mrhání talenty v nové generaci. Smyslem této publikace je otevřít brány poznání o nadání a nadaných dětech a poskytnout tak učitelům oporu pro jejich schopnost nalézt a rozvinout potenciální nadání ve svých svěřencích, potažmo v sobě samých, a porozumět mu. Porovnejte tedy nyní své vlastní implicitní představy, své prototypy nadání, se současným stavem poznání.

1.2 DEFINICE NADÁNÍ

Definice nadání¹ není snadná, jak by se na první pohled mohlo zdát. Zkuste si sami: zamyslete se a pokuste se co nejprecizněji definovat, co to je

n a d á n í.

Jaká je vaše osobní explicitní definice tohoto pojmu? Pokuste se porovnat své vlastní pojetí s možnostmi uvedenými dále v textu.

V průběhu historie docházelo k proměnám v chápání pojmu. Domácí literatura poskytuje například tato vodítka:

- ❑ *Psychologický slovník* (Hartl, Hartlová, 2000, s. 338): „Nadání je soubor vloh jako předpoklad k úspěšnému rozvíjení schopností; nejčastěji používáno ve spojení s jedinci podávajícími nadprůměrné výkony při činnosti tělesné i duševní.“
- ❑ *Pedagogický slovník* (Průcha, Walterová, Mareš, 2009, s. 164): „V pedagogickém pojetí převládá tradiční představa o nadání jako o výjimečné složce osobnosti některých jedinců, zejména pro umělecké obory, pro sport, jazyky a matematiku.“
- ❑ *Speciálně pedagogický slovník* (Havigerová In Skutil, 2011, s. 134) rozlišuje pojmy nadání, nadané dítě a nadané chování: „*Nadání* (angl. *gift*) je tradičně chápáno jako dispozice k jistým druhům, obvykle míněno intelektových výkonů. (...) *Nadané dítě* je takové, které soustavně vykazuje významné

¹ Tato publikace je zaměřena především na různé druhy „intelektuálního“ nadání, nevěnujeme se tedy sportovnímu a hudebnímu nadání, pokud není uvedeno jinak.

výkony v nějaké hodnotné oblasti snažení. (...) *Nadané chování* je rozvinutí dispozice či realizace potenciálu.“

Při definování nadání se nejčastěji užívají dva pojmy – **nadání** a **talent** (angl. *giftedness* a *talent*). Oba pojmy jsou spojené se schopnostmi. V laické veřejnosti jsou chápány jako synonyma. V odborných textech nalezneme různá rozlišení těchto dvou pojmů:

- ❑ *kvantitativní* – talent je chápán jako vysoký stupeň nadání (Laznibatová, 2007);
- ❑ *vývojové* – nadání představuje potenciální vlohy (*possession*), talent je výsledkem procesu systematického rozvoje tohoto potenciálu (*superior mastery*) (Gagné, 2004);
- ❑ *obsahové* – nadání je užíváno ve spojení s intelektuálními oblastmi výkonu (např. jazykové nadání, matematické nadání, nadání pro vědu), talent ve spojení s oblastmi umění a sportu (např. výtvarný talent, pohybový talent, praktický talent) (Havigerová, 2011);
- ❑ *podle stupně obecnosti* – nadání je chápáno jako širší, všeobecný předpoklad pro činnost a výkon, talent znamená určité specifické, úzce vymezené předpoklady pro činnost (Musil, 1985, cit. dle Laznibatová, 2007).

Při vymezování **definice nadání** se můžeme setkat často se zcela protikladnými pojetími. Předkládáme je jako dilemata – zkuste zvolit, která z alternativ je vám osobně bližší (viz tab. 1).

☛ Osobně zastávám tento postoj:

1. Nadání jsou vrozené předpoklady, které se mohou a nemusí projevit (je latentní). Cílem je, aby se projevilo a z latentního se stalo manifestované.
2. Míra nadání se v průběhu života mění, za příznivých okolností se může rozvinout, za nepříznivých okolností může „zakrtnět“, zvláště pokud se promešká tzv. senzitivní období (viz tzv. vlčí děti). Nadání je dynamické. Cílem je, aby se nadání trvale projevilo ve své maximální možné míře.
3. Nadání je vrozený předpoklad k podávání nadprůměrných výkonů obvykle pouze v jedné dimenzi (viz Gardner níže). Aby se nadání projevilo a jedinec z něj vytěžil maximum, je nezbytné, aby bylo doprovázeno také určitými osobnostními, volními a dalšími charakteristikami. Cílem není práce s nadáním, ale práce s nadaným dítětem, nadání je třeba brát v kontextu celého systému.

Tab. 1 Protikladná pojetí nadání

NADÁNÍ		
latentní vrozené předpoklady, dispozice, které se nemusí projevit (genotyp)	1. ²	manifestované výsledek rozvoje předpokladů, pozorované projevy (fenotyp)
stabilní v čase konstantní souhrn vlastností, které nelze výrazně ovlivnit a s vývojem se nemění	2.	dynamické souhrn rysů, které se s postupem času a působením vnějších vlivů mohou měnit
jednodimenzionální výhradně jedna charakteristika (například IQ, které nesouvisí s povahou, učením atp.)	3. ³	komplexní zahrnuje celý systém (např. IQ v kombinaci s vhodnými povahovými rysy, rozvinutými zájmy, výsledky učení)
společensky hodnotné vztahuje se pouze na některé druhy činností (například úspěšnost ve hře v šachy naše společnost oceňuje, úspěšnost v online hrách nikoli)	4.	nezávislé na hodnocení ve společnosti vztahuje se k jakékoli činnosti (zahrnuje i jevy společnosti neoceňované, příp. znevažované)
vzácné nadání má jen velmi omezené množství lidí	5.	běžné nadání (v různých směrech) je v populaci široce rozšířené

Nadání se netýká pouze intelektových schopností a výkonové sféry, ale zahrnuje celou osobnost člověka (Laznibatová, 2007).

4. Nadání je vztahováno k aktuálním společenským hodnotám. Společnost se mění a vyvíjí, mění se i oblasti, které jsou považovány za hodnotné (například v době míru hudba, v době války bojeschopnost). Cílem je podporovat ty druhy nadání, které mohou být společnosti prospěšné nyní i v čase budoucím.

Příklad MFF UK

Na matematicko-fyzikální fakultě v Praze bylo známo, že komu se podaří nabourat univerzitní systém, tomu bude nabídnuto místo správce počítačové sítě. Je to zajímavý způsob, jak odhalit a využít mimořádné nadání v oblasti informatiky, které je na této fakultě očividně ceněno.

² Dichotomie též označovaná pojmy potencionální (latentní) versus performační (manifestované), např. McAlpin (1996, cit. dle Jurášková, 2006).

³ Dichotomie též označovaná pojmy konzervativní (jednodimenzionální) a liberální (komplexní), např. McAlpin (1996, cit. dle Jurášková, 2006).

5. Jednotlivé druhy nadání jsou vzácné, neboť jejich výskyt je vždy přibližně 2,1 % v populaci. Existuje však celá řada oblastí, v nichž může jedinec být nadaný. Například podle Gardnera je devět typů inteligence, tedy je vysoce pravděpodobné, že ze sta náhodně vybraných dětí bude dvacet dětí nadaných, i když každé v jiné oblasti (výjimečně může některé být nadané ve více oblastech současně). Cílem je odhalit a rozvíjet nadání pokud možno u všech z nich.

Aristoteles říkal: *Poznej, kým jsi, a staň se jím*. Budeme-li se řídit jeho radou a vést k téměř druhé, můžeme pomoci i těm průměrným odhalit, v čem tkví jejich síla, a dopomoci jim k optimálnímu uplatnění sebe sama a ke spokojenému životu, a o to se jedná především (neboť spokojení lidé nemají důvod ubližovat druhým, vést mezi sebou války atp.). Je to jeden z nejtěžších životních úkolů.

Existuje velké množství definic nadání, které lze rozdělit do šesti skupin podle toho, jaký výchozí teoretický přístup je zvolen (Laznibatová, 2007):

1. **Ex-post-facto definice** – za nadané se označuje dítě, které **projevuje** vynikající, nadprůměrné výkony (manifestované).
2. **Sociální definice** – nadané dítě je takové, které **má potenciál** podávat nadprůměrné výkony v jakékoli hodnotné oblasti (latentní, společensky hodnotné).
3. **IQ definice** – nadaný je ten, kdo **má nadprůměrnou hodnotu** inteligenčního kvocientu, obvykle $IQ > 130$ (jednodimenzionální).
4. **Procentuální definice** – definice nadání je odvozena od křivky normálního rozložení psychických znaků v populaci (Gaussova křivka), tj. nadaný je ten, kdo v dané charakteristice **patří mezi nejlepší 2,14 %** (vzácné).
5. **Definice zdůrazňující kreativitu** – v popředí zde stojí úroveň tvořivosti: nadané dítě je každé dítě, které má přirozený **potenciál rozvíjet** svou **tvořivost** (manifestované, komplexní).
6. **Definice, které vznikly při rozpracování modelů inteligence** – o těch nejvýznamnějších bude řeč níže (různé).

Pro praktické potřeby není ani tak důležité teoretické vymezení pojmu nadání jako přesná charakteristika dítěte či skupiny dětí, se kterými chceme pracovat.